

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ КРАЇНИ

**П.А. Швець, кандидат економічних наук.
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України, м. Київ**

© Швець П.А., 2015.

Статтю отримано редакцією 03.11.2015 р.

Вступ. У сучасних умовах соціально-економічної нестабільності особливу роль у формуванні та розвитку людського, передусім трудового, потенціалу країни відіграє соціальна інфраструктура. Роль соціальної інфраструктури полягає в інтеграції інтересів суб'єктів господарювання й інтересів державних інституцій усистемному обслуговуванні економіки та її галузей. Але очевидно, що сучасні структурні й інституційні трансформації економічної системи країни виявилися недостатньо ефективними та призвели до порушення безперервності й цілісності процесів відтворення і розвитку елементів соціальної інфраструктури на всіх її рівнях. Відсутність певної концепції розвитку, механізму формування та чіткої політики держави щодо регулювання процесів функціонування і розвитку соціальної інфраструктури негативно позначаються, по-перше, на загальній соціально-економічній ситуації в країні та, по-друге, на можливості використовувати потенціал трансформаційних процесів з метою поліпшення умов життєдіяльності населення й підвищення доступності соціальних послуг. Саме тому нормальні умови життєдіяльності та відтворення людського капіталу на певній території повинні забезпечуватися не тільки за рахунок структурної модернізації економічної системи, а й шляхом формування й постійного розвитку певних елементів соціальної інфраструктури в просторовому аспекті.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Проблеми соціальної інфраструктури досліджувалися в роботах вітчизняних та зарубіжних учених. Так, концептуальні засади визначення ролі соціальної інфраструктури в житті суспільства розглядалися в працях П. Беленького, П. Борщевського, Н. Голікова, Ж. Тощенко; дослідженням проблем визначення складу й структури соціальної інфраструктури присвячені праці І. Бутирської, В. Кондратова, Т. Морозової, І. Прокопи, К. Прокопишак; розробленням теоретико-методичних положень і практичних рекомендацій щодо державної підтримки та стимулювання розвитку соціальної інфраструктури займалися М. Козоріз, Є. Лаптев, В. Новіков. Разом з тим багато аспектів, пов'язаних з ефективним функціонуванням соціальної інфраструктури, належним чином не розкрито, а ті наукові доробки, що напрацьовані в період незалежності держави, не доведені до рівня практичного використання і не враховують динаміку постійних змін, що відбуваються в цій галузі.

Метою дослідження є поглиблення теоретико-методологічних доробок щодо сутності, специфіки та особливостей функціонування соціальної інфраструктури в соціально-економічній системі країни.

Основний матеріал і результати. В економічній літературі при дослідженні соціальної інфраструктури часто використовують поняття «невиробнича сфера», «сфера послуг», «сфера обслуговування» і «соціальна сфера». Однак між ними існують відмінності. З одного боку, в соціальну інфраструктуру не включають галузі невиробничої сфери, які не беруть участь у формуванні фонду особистого споживання (наука і наукове обслуговування, апарат управління державою, збройні сили й т.д.), з іншого – категорія «соціальна інфраструктура» ширша, ніж поняття «невиробнича сфера». До неї, на відміну від невиробничої сфери, входять деякі елементи матеріального виробництва (продовження процесу виробництва в торгівлі, виробничі послуги побутового обслуговування та ін.), які в системі суспільного відтворення виконують

дві функції: беруть участь у виробництві національного доходу й надають послуги населенню [1, с. 18]. Крім цього, соціальна інфраструктура в складі інфраструктурного комплексу бере участь у відтворювальному процесі як фактор відтворення людського капіталу та умова всебічного розвитку особистості.

Під соціальною інфраструктурою розуміють економічну категорію, що включає в себе сукупність об'єктів, котрі опосередковано впливають на ефективність виробництва, залежно від типу ролі, яку вони відіграють у задоволенні потреб населення. Багатогалузевість соціальної інфраструктури спонукає до поділу її на види, що об'єднують декілька сфер діяльності, подібних своїм функціональним призначенням.

Вихідними положеннями у визначенні сутності соціальної інфраструктури є її функціональне призначення, яке характеризується створенням загальних умов життєдіяльності населення з орієнтацією на максимальне задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Більшість радянських дослідників у своїх працях розглядали її як структурний елемент народногосподарського комплексу. Так, А.І. Кочерга та А.А. Мазаракі вважають, що соціальна інфраструктура виражає економічні відносини між суспільством і його членами з приводу споживання специфічних благ – матеріальних та нематеріальних послуг, які необхідні для відтворення робочої сили, гармонічного розвитку особистості, суспільної активності індивідуумів. Тобто, на їх думку, під інфраструктурним об'єктом слід розуміти цілісний функціональний об'єкт, діяльність якого створює умови суспільного відтворення й соціального розвитку, а не частину матеріально-технічної бази [2].

Аналіз сучасних досліджень соціальної інфраструктури показує, що ще не сформувалося єдиної думки з приводу її структури через розбіжності принципів, покладених в основу побудови даних класифікацій. Так, В.Р. Кучеренко та С.М. Макуха відзначають, що в найбільш загальному розумінні соціальна інфраструктура являє собою частку штучного середовища життя та діяльності людини, що забезпечує виконання функції відтворення людини [3, с. 9]. Інші автори зазначають, що «... ця сфера діяльності відображає соціальні відносини як частину суспільних відносин, що характеризує взаємовідносини різних груп людей та окремих індивідів за їх позицією в суспільстві» [4, с. 160].

Залежно від функціональних завдань К. Прокопишак поділяє соціальну інфраструктуру на види, які поєднують ланки, об'єднані між собою за функціональним призначенням: соціально-побутову (побутове обслуговування, громадське харчування, торгівля, житлово-комунальне господарство); соціально-оздоровчу (охорона здоров'я, фізична культура і спорт, рекреація); соціально-духовну (освіта, культура і мистецтво, культові споруди); соціально-економічну (соціальне забезпечення, транспорт, зв'язок, кредитування і державне страхування) [5, с. 13].

Як підкреслює Є.Г. Русскова [6, с. 62], виділення соціально-економічної інфраструктури обумовлено тим, що об'єктом її впливу є людина, а напрямами – переважно розвиток інтелектуальних здібностей працівника, збереження здоров'я, розширення можливостей оволодіння силами природи. У той же час, активно впливаючи на економіку шляхом якісного формування працівника, ця підсистема характеризується постійним посиленням свого впливу на інтенсифікацію суспільного відтворення. Наприклад, подібних рис побутова інфраструктура не має. З точки зору соціального аспекту розширеного відтворення й кінцевого споживання побутова інфраструктура створює сприятливі матеріальні можливості функціонування працівника, пов'язані зі створенням, збереженням властивостей речей або предметних якостей людини, тоді як ланки соціально-економічної інфраструктури у своїй системній єдності здійснюють прямий вплив на формування якісних властивостей працівника [7].

Функціональний взаємозв'язок соціальної інфраструктури та інших секторів економіки відображає закон зв'язку між складовими елементами відтворювального процесу відносно різного роду ресурсів: виробничих, інформаційних, природних, інтелектуальних, трудових і т.п. У просторовому аспекті соціальна інфраструктура є структурним компонентом господарського комплексу, складовою його функціональної та територіальної структур. Перша з них відображає склад і співвідношення груп об'єктів, які виконують певні функції в господарському комплексі. Друга представлена різними формами просторового зосередження об'єктів та їх територіальних поєднань (комплексів, центрів і т.д.). Оскільки розвиток соціальної інфраструктури насамперед має територіальний аспект, створюючи умови для

забезпечення потреб населення й виробництва на певній території, ця категорія має безпосереднє відношення до економічного простору.

Існує територіальна спільність у розміщенні об'єктів соціальної інфраструктури та розміщенні населення. Система розселення безпосередньо обумовлює територіальну організацію соціальної інфраструктури, яка локалізується в поселеннях, де відбувається життєдіяльність людей. Очевидно, що населення тяжіє до територій з максимальною концентрацією об'єктів соціальної інфраструктури й високим рівнем її доступності. У свою чергу поляризація розміщення соціальної інфраструктури в центрах економічного зростання країни і на периферії відіграє важливу роль у просторовій організації суспільного виробництва, зокрема у формуванні територіально-виробничих комплексів, при цьому створюючи передумови для стабілізації трудових ресурсів, розширення сфери прикладання праці, регулювання міграційних процесів і розвитку економіки в цілому.

Нерівномірність соціально-економічного розвитку, істотні відмінності регіонів за рівнем життя призводять до асиметрії й територіальних диспропорцій, що сьогодні розглядається вже не тільки як деструкційні тенденції, але і як каталізatori запуску процесів економічного зростання територій за рахунок посилення наявного потенціалу. У цьому контексті рівень розвитку соціальної інфраструктури визначає побутову привабливість поселень.

Тому, щоб визначити роль соціальної інфраструктури в сучасній економічній системі, доцільно дослідити її властивості та функціональні характеристики. Фахівці вказують на неможливість виділення єдиного критерію для віднесення сфери діяльності або сукупності об'єктів соціальної інфраструктури й називають групи найважливіших властивостей, на які слід орієнтуватися.

Перша група – системні властивості соціальної інфраструктури, або властивості, що характеризують сутність та складність цієї системи. Пропонують також використовувати термін «соціальна інфрасистема», оскільки соціальна інфраструктура є підсистемою більш складної системи «населення – соціальна інфраструктура».

Друга група – властивості, що характеризують зв'язок системи соціальної інфраструктури з її зовнішнім середовищем. Слід відзначити міжгалузеве значення соціальної інфраструктури, при цьому міжгалузеві зв'язки мають загальний та безпосередній характер.

Третя група – властивості, що характеризують параметри функціонування й розвитку системи соціальної інфраструктури, які визначаються відповідними техніко-економічними умовами. Окремі галузі, сфери, види соціальної інфраструктури мають свої техніко-економічні особливості, що зумовлено специфікою капітальних активів, технологією, потребами суспільства у соціальних благах. Потрібно також урахувувати просторові особливості соціальної інфраструктури (виражена «територіальність» функціонування й розвитку соціальної інфраструктури).

Четверта група – властивості, що характеризують методологію визначення мети регулювання системи соціальної інфраструктури.

Узагальнюючи вищенаведені властивості й функціональні особливості, можна зробити висновок, що соціальна інфраструктура характеризує взаємовідносини (прямі та зворотні) матеріально-побутового середовища й соціального суб'єкта (особистості, групи, класу, суспільства в цілому). Тобто соціальна інфраструктура являє собою стійку сукупність речових елементів, з якими взаємодіє соціальний суб'єкт і які створюють умови для раціональної організації всіх основних видів діяльності (трудової, суспільно-політичної, культурної, побутової й т.д.).

Усі соціальні інфраструктурні блага більшою чи меншою мірою є громадськими, тобто мають властивості невиключності (неможливості обмежити доступ споживачів до блага) та неконкурентності (виробництво благ у необмеженій з точки зору споживачів кількості). Це пояснюється, на нашу думку, такими причинами.

По-перше, будівництво й утримання необхідних соціальних інфраструктурних об'єктів, як правило, є досить тривалим, фондо-, праце- і капіталомістким процесом й вимагає значних інвестиційних вкладень, у деяких сферах надто високих для окремих суб'єктів господарювання.

По-друге, в деяких сферах соціальної інфраструктури реалізація цих благ приносить їх виробникам незначний прибуток (а частіше збиток), але істотні вигоди для формування й розвитку економічного простору країни та її регіонів.

По-третє, споживання соціальних інфраструктурних благ в економіці дуалістичне. З одного боку, вони формують умови для відтворення людського капіталу, в накопиченні якого зацікавлені домогосподарства, а у використанні – суб'єкти господарювання. З іншого боку, ці блага сприяють відтворенню інфраструктурного капіталу під впливом мінливих потреб населення та суб'єктів господарювання економіки, що свідчить про змішування в соціальній інфраструктурі процесів виробництва і споживання та про здатність до самовідтворення. Усі елементи соціальної інфраструктури утворюють цілісний комплекс, схильний до постійних змін, причому різні його сфери мають різну інерційність й дискретність змін.

Необхідно також відзначити порівняльні переваги, які мають групи суб'єктів при реалізації соціальних благ. Якщо ці переваги не будуть ураховуватися, то існує ризик втрати економічної ефективності за рахунок «провалів ринку» й «провалів держави».

Так, державні підприємства та установи за рахунок тривалого централізованого фінансування й підтримки збиткових підприємств мають природну перевагу у виробництві стандартизованих первинних і більшості третинних соціальних благ. Однак ці підприємства мають слабкі стимули для персоналу, непрозору структуру використання фінансових ресурсів (що провокує опортуністську поведінку) та тенденцію до монополізації ринку, в чому й проявляються традиційні «провали держави».

Приватні та громадські організації за рахунок конкуренції здатні з найменшими витратами продукувати найбільший асортимент вторинних соціальних благ, але не в змозі самостійно профінансувати масштабну модернізацію своїх галузей, а також схильні вступати в явну або неявну змову (необґрунтоване ринкове підвищення ціни, погіршення якості надання послуг), що є прикладами «провалів ринку».

Соціальні потреби виникають унаслідок діяльності людини як суспільного суб'єкта, вони пов'язані з виконанням нею соціально значущих функцій. Ці потреби не закладаються генетично, вони виникають у процесі становлення людини як особистості, її розвитку як члена суспільства. Під час розвитку людини, розширення можливостей суспільства щодо задоволення його потреб і підвищення вимог суспільного виробництва до підготовки робочої сили змінюються його уявлення про ідеальний рівень задоволення потреб.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що формування галузей соціальної інфраструктури, які задовольняють потреби більш високого рівня, відбувається на макро- і мезорівнях, а базові потреби – на макрорівні.

Висновки і пропозиції. Комплексна система соціальної інфраструктури знаходиться на стику різних галузей: економіки і з позицій системно-відтворювального підходу до аналізу – змішаної економіки, може бути визначена як динамічна соціально-економічна система суб'єктів, галузей і капітальних об'єктів інфраструктури, що забезпечують відтворення людського капіталу економіки в галузевому і просторовому аспектах. Системною функцією соціальної інфраструктури є формування людського капіталу, розвиток людського потенціалу та задоволення потреб населення, що виникають у процесі його життєдіяльності. Соціальна інфраструктура поліпшує якість і рівень життя населення як споживача результатів своєї праці, та в той же час вона є головним чинником формування людського капіталу.

Таким чином, при обґрунтуванні перспективних напрямів розвитку соціальної інфраструктури, необхідно враховувати:

– всепроникний характер соціальної інфраструктури, що обумовлено її функціонуванням в просторовому й функціональному розрізі на стику різних галузей економіки, її спрямованістю на відтворення як людського, так й інфраструктурного капіталу;

– принципову потрібність відносин із приводу відтворення соціальних інфраструктурних благ, які формуються між господарськими, соціальними та публічними суб'єктами економічної системи, що потребує використання різних механізмів координації при формуванні суспільних переваг цих суб'єктів;

– ризику втрати економічної ефективності при виробництві соціальних інфраструктурних благ, які передбачають використання не тільки ринкових, але й позаринкових інструментів взаємного фінансування та контролю виробництва інфраструктурних благ з боку господарських, соціальних і публічних суб'єктів.

Наведені міркування вказують на необхідність розроблення ефективних механізмів створення, розподілу й споживання соціальних інфраструктурних благ. Система відносин

суб'єктів соціальної інфраструктури повинна включати функціонально взаємопов'язані стійкі стратегії поведінки підприємств – виробників товарів і послуг, їх споживачів – індивідів, а також інституцій – постачальників необхідних для відтворення соціальної інфраструктури ресурсів, громадських організацій та регулюючих органів державної влади й місцевого самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шайхутдинова Г.Ф. Потребности населения как фактор развития социальной инфраструктуры [Электронный ресурс] / Г.Ф. Шайхутдинова // Вестник Тамбовского университета. – 2007. – Серия: Гуманитарные науки. – №8 (52). – С. 110–114. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/potrebnosti-naseleniya-kak-faktor-razvitiya-sotsialnoy-infrastruktury>
2. Кочерга А.И. Народнохозяйственный комплекс и социальные проблемы / А.И. Кочерга, А.А. Мазарки. – М.: Мысль, 1981. – 271 с.
3. Кучеренко В.Р. Національна економіка: відтворення соціальної інфраструктури села / В.Р. Кучеренко, С.М. Макуха – Одеса: Друкарський дім, Друк Південь, 2012. – 108 с.
4. Пепа Т.В. Пріоритети розвитку соціальної інфраструктури та їх критеріальна характеристика / Т.В. Пепа, Л.Г. Чернюк // Зб. наук. пр. Вінницького національного аграрного університету: Серія «Економічні науки». – Вінниця: ВНАУ, 2011. – № 2 (53). – Т. 3. – С. 158–165.
5. Прокопишак К.В. Регулювання розвитку соціальної сфери села в умовах становлення ринкових відносин / К.В. Прокопишак. – Львів: Українські технології, 2002. – 262 с.
6. Русскова Е.Г. Инфраструктура рыночной экономики: методология системного исследования / Е.Г. Русскова. – Волгоград: Волгогр. науч. изд-во, 2006. – 296 с.
7. Збарський В.К. Соціальна інфраструктура села як фактор відтворення робочої сили / В.К. Збарський // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – К.: НУБіП, 2010. – Вип. 151. – Ч. 1. – С. 152–160.

УДК 330.342

Швець Павло Анатолійович, кандидат економічних наук. Інститут демографії та соціологічних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, м. Київ. **Теоретико-методологічні аспекти функціонування соціальної інфраструктури України.** Розглянуто теоретико-методологічні аспекти функціонування соціальної інфраструктури в соціально-економічній системі країни. Досліджено теоретичні положення щодо сутності, специфіки та особливостей функціонування соціальної інфраструктури в соціально-економічній системі країни. На основі системного підходу виявлено властивості взаємозв'язку елементів соціальної інфраструктури та фактори їх розвитку.

Ключові слова: інфраструктура, соціальна інфраструктура, соціальні інфраструктурні блага, соціальні потреби.

УДК 330.342

Швец Павел Анатольевич, кандидат экономических наук. Институт демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи Национальной академии наук Украины.

Теоретико-методологические аспекты функционирования социальной инфраструктуры Украины. Рассмотрены теоретико-методологические аспекты функционирования социальной инфраструктуры в социально-экономической системе страны. Исследованы теоретические положения о сущности, специфике и особенностях функционирования социальной инфраструктуры в социально-экономической системе страны. На основе системного подхода выявлены свойства взаимосвязи элементов социальной инфраструктуры и факторы их развития.

Ключевые слова: инфраструктура, социальная инфраструктура, социальные инфраструктурные блага, социальные нужды.

UDC 330.342

Shvets' Pavel, PhD. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. **Theoretical and methodological aspects of social infrastructure in Ukraine.** The article is devoted to theoretical and methodological aspects of the functioning of the social infrastructure in the socio-economic system of the country. Theoretical provisions on the nature, specific features and social infrastructure in the socio-economic system. Based on a systematic approach revealed properties of the relationship of social infrastructure elements and factors of development.

Keywords: infrastructure, social infrastructure, social infrastructure benefits, social needs.